

Головань Е. О.,
Донецький національний університет

ПРО ПЕРЕНОСНЕ ЗНАЧЕННЯ Й НЕРЕФЕРЕНТНЕ ВЖИВАННЯ ІМЕННИКІВ В ОДНИНІ

У статті розглянуто особливості позначення множини об'єктів незбірними іменниками у формі однини в українській, російській та англійській мовах. Описано підходи до аналізу такого незбігу плану змісту й плану вираження, орієнтовані на контекст речення або на співвідношення з дійсністю.

Ключові слова: іменник, множина, однина, переносне значення, референтність.

В статье рассматриваются особенности обозначения множества объектов несобирательными именами существительными в форме единственного числа в украинском, русском и английском языках. Описаны подходы к анализу данного явления, апеллирующие к определяющей роли контекста предложения, или же ориентирующиеся на соотношение с действительностью.

Ключевые слова: имя существительное, единственное число, множественное число, переносное значение, референтность.

The paper is devoted to revealing the idea of plurality in the singular form by analysis nouns in the Ukrainian, Russian and English languages. The distinctions between the investigations of plural meaning of these nouns based on the defining role of sentence context and on actualities are drawn.

Key words: noun, plurality, singular, a figurative sense, reference.

Спільне і відмінне між теорією референції і теорією значення визначено в [3, с. 40-55]. Згідно з А.П. Загнітком, перша досліджує смисли мовних одиниць (саме вони забезпечують зв'язок мови з мисленням), способи їх комбінування та відношення між ними, тоді як друга розглядає зв'язки мови з об'єктивною дійсністю [3, с. 54-55]. Питання вираження семантики множинності формою однини іменників вивчали мовознавці – представники обох теорій.

Загалом особливості вживання форм числа іменників проаналізовано в [5]. О.В. Красильнікова виділяє чотири аспекти вивчення питання кількості. Розглянемо детальніше. Представники денотативного аспекту намагаються вирішити питання про те, які характеристики закладено в категоріальних значеннях форм числа, а які з них виводяться із контексту. Як саме впливає контекст на узагальнене осмислення речень з іменником в однині визначив Д.І. Руденко [10]. О.О. Потєбня звернув увагу на вживання незбірних конкретних іменників у формі однини у функції “образу суцільної множинності”, “символу множинності” (*привалила птица к круту берегу*) і кваліфікував це як синекдоху [8, с. 25]. М.О. Шелякін серед способів реалізації кількісних відношень формою однини іменників, окрім збірної множинності, відзначає синекдохічну (рос. *Кроет уж лист золотой Влажную землю в лесу*) і дистрибутивну (рос. *повелено брить им бороду*) репрезентацію роздільної множинності, а також загальнопонятійну репрезентацію всього класу предметів (*Вовк – хижак*) [13, с. 16–18]. Як і логіки, М.О. Шелякін наголошує на необхідності розмежовувати поняття збірності й загальності.

І.Р. Вихованець відзначає в категорії числа такі елементи значення, які виражають протиставлення предметів за їхньою розчленованістю / не розчленованістю й ілюструє використання грамеми однини в значенні узагальненої множинності (*Риба живе у ставках*) для позначення нерозчленованої множинності та грамеми множини (*Рибки живуть у ставках*) для позначення розчленованої множинності [11, с. 93]. Згідно з О.О. Лешковою, на специфіку відображення формою однини класу предметів впливає те, що вона оформляє слово як номінативну одиницю, тому їй властиве відображення класу предметів як такого (*Собака давно став домашньою твариною*) [6, с. 94].

О.О. Реформатський граматичним парадоксом збірних іменників назвав те, що множинність передається за допомогою однини [9, с. 77]. Мета статті – проаналізувати наявні в лінгвістичній літературі підходи до аналізу вираження значення множинності незбірними іменниками у формі однини в українській, російській та англійській мовах.

Випадок, коли форма перетинає межі своєї семантичної царини, вживаючись для позначення принципово іншого референта або класу референтів, С. С. Єрмоленко зараховує до експресивних уживань граматичних форм і говорить про виникнення у форми переносного значення або транспозицію форми в невласливий для неї контекст [1, с. 8]. Саме під впливом контексту транспозиції значення цієї форми переосмислюються в бік множинності, і разом із тим цей новий референт, множинність, образно інтерпретується як одиничність. Вихідним пунктом у цьому процесі, що породжує значення множинності, є матеріальний аспект граматичної форми однини [1, с. 10-11]. Так, у прикладі У. Чейфа *An elephant likes peanuts* ‘Слон полюбає арахіс’, де йдеться про слонів загалом, контекст суперечить значенню конкретної одиничності, яке зазвичай властиве поєднанню неозначеного артикля й іменника, і позначає тут всю сукупність цих тварин. За С.С. Єрмоленком, форма однини іменника виражає родово поняття в прямому вживанні при поєднанні із неозначеним артиклем: *The elephant likes peanuts*. Наявність категорії артикля, згідно з ученим, забезпечує можливість формальної диференціації переносного й непереносного вираження певною грамею родового значення.

Лінгвісти акцентують уваги на тому, що при вираженні родового смислу формою однини іменника російська й англійська мови виявляють певну різницю, пов'язану із наявністю в останній категорії артикля. О. Есперсен серед можливих п'яти способів вираження так званого “всезагального числа” в англійській мові називає: 1) іменник в однині без артикля – це іменники *man* і *woman*: *Man cannot live by bread alone*, а також назви маси, матеріальної або нематеріальної: *Blood is thicker than water*; *History is often stranger than fiction*); 2) іменник в однині з неозначеним артиклем: *A cat is not as vigilant as a dog* “Кішка не така пильна, як собака”; 3) *The dog is vigilant* “Собака пиль-

ний” [2, с. 235–236]. У граматиках вживання іменника із неозначеним артиклем (із узагальнюючим значенням) кваліфікують як позначення цілого класу подібних об’єктів через одного його представника: *A hacker is usually a very proficient programmer* “Зазвичай хакер – майстерний програміст”. Апелювання до поняття референції при вивченні артикля [12, с. 278] дозволяє вченим робити такі висновки: при іменниках в узагальнено-родовому значенні опозиція між артиклями значною мірою нейтралізується. Означений артикль виконує тут синтетичну тотальну функцію, що відображає універсальну референтну область як цілий клас, протиставлений іншим класам (англ. *The whale is the largest of animals* “Кит – найбільша тварина”), тоді як неозначений артикль вказує на аналітичне відображення цієї універсальної області: *A whale (every whale) breathes air* “Кит (кожен кит) дихає повітрям”.

Розглянемо приклади аналізу семантики числа, орієнтовані на реальну або уявну дійсність, ситуації мовлення (виконані у світлі теорії референції – співвіднесення висловлювання та його частин із дійсністю). Добре відоме в лінгвістиці введення К. Доннеланом протиставлення операції референції (прив’язування властивості до її носія) й актуалізації (індивідуалізації конкретних носіїв певної властивості). Для нас вагомим буде твердження про те, що до опозиції референтних і атрибутивних уживань належить і протиставлення конкретності й неконкретності [3, с. 45]. В.О. Плуґян визначає такі два типи вживання іменників: 1) іменник позначає один або декілька конкретних об’єктів: *Я хочу бачити цю людину*; – що зазвичай кваліфікують у мовознавчій літературі як референтне вживання (specific); 2) іменник X позначає загалом цілий клас об’єктів з іменем X, не роблячи ніякої внутрішньої “індивідуалізації”: *Людина не може довго витримати без води та їжі* – це нереперентне вживання (generic, non-specific) [7, с. 285]. Усі референтні вживання співвідносяться із конкретним представником певного класу об’єктів і припускають апеляцію до певних індивідуальних властивостей його представників, які дозволяють відрізнити їх від решти [7, с. 286]. О. К. Кіклевич говорить про репрезентацію іменних груп двома типами: референтним (індивідуалізованим) і генеричним (нереперентним, предикатним) [4, с. 187]. Відмінність денотативних статусів слів форм лінгвіст пов’язує з семантичною структурою знака, що містить два компоненти, які в різних працях отримали назву денотація – сингіфікація, екстенціонал – інтенціонал, об’єм – зміст тощо. Завдяки сингіфікативному компоненту здійснюється характеристика об’єкта (передається інформація й про його вміщення до певного таксономічного класу), денотативний компонент значення слова зумовлює його референтне вживання [4, с. 188].

Пояснення незбігу плану змісту (одиночність) й плану вираження (множинність) у межах теорії значення апелює до понять переносного вживання слова (синекдоха; позначення класу об’єктів шляхом називання одного його представника), розвитку переносного значення графеми однини (концепція С.С. Єрмоленка). Представники теорії референції аналізоване явище висвітлюють як нереперентне вживання іменника (коли ім’я не позначає не об’єкт дійсності безпосередньо, а ознаку), говорять про генеричну репрезентацію іменних груп. Урахування прагматичного чинника – вияв ставлення мовця до повідомлюваного через вживання ним певних числових форм іменників – постає перспективою подальшого дослідження.

Література:

1. Ермоленко С. С. Образные средства морфологии [Текст] / С. С. Ермоленко. – К. : Наук. думка, 1987. – 124 с.
2. Есперсен О. Философия грамматики [Текст] / Отто Есперсен; Пер. с англ. В. В. Пассека, С. Сафроновой. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – 404 с.
3. Загнітко А. П. Сучасні лінгвістичні теорії [Текст] / А. П. Загнітко. – Донецьк : Юго-Восток, 2007. – 219 с.
4. Кіклевич А. К. Притяжение языка [в 3 т.] : Т. 3. – Грамматические категории. Синтаксис [Текст] / А. К. Кіклевич. – Olstyn, 2009. – 460 с.
5. Красильникова Е. В. Некоторые проблемы изучения морфологии русской разговорной речи [Текст] / Е. В. Красильникова // Проблемы структурной лингвистики 1981 / отв. ред. В. П. Григорьев. – М. : Наука, 1983. – С. 107-120.
6. Лешкова О. О. К вопросу о функционально-семантической категории собирательности в русском и польском языках [Текст] / О. О. Лешкова // Советское славяноведение. – 1984. – № 5. – С. 92-101.
7. Плуґян В. А. Общая морфология : Введение в проблематику [Текст] / В. А. Плуґян. – М. : Эдиториал УРСС, 2000. – 384 с.
8. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике : [в 3 т.] : Т. III. – Об изменении значения и заменах существительного [Текст] / А. А. Потебня. – М. : Просвещение, 1968. – 551 с.
9. Реформатский А. А. Число и грамматика [Текст] / А. А. Реформатский // Лингвистика и поэтика / отв. ред. Г. В. Степанов. – М. : Наука, 1987. – С. 76-87.
10. Руденко Д. И. Имя в парадигмах “философии языка” [Текст] / Д. И. Руденко. – Х. : Основа, 1990. – 298, [1] с.
11. Теоретична морфологія української мови [Текст] / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська ; За ред. Івана Вихованця. – К. : Пульсари, 2004. – 598 с. (Академічна граматики української мови).
12. Типология итеративных конструкций [Текст] / [А. Салим, Т. Г. Акимова, Л. А. Бирюлин и др.] ; отв. ред. В. С. Храковский. – Л. : Наука, 1989. – 310, [1] с.
13. Шелякин М. А. О функциональной модели форм числа существительных в русском языке [Текст] / М. А. Шелякин // Ученые записки Тартуского государственного университета : Функциональные аспекты грамматики русского языка. – Тарту, 1985. – Вып. 719. – С. 3-21.